

Heroïnes de rondalla i narradores orals, possibles paral·lelismes. El cas de Tàrbena (Marina Baixa)

Joan-Lluís Monjo i Mascaró

Grup d'Estudis Etnopoètics

altarbani@yahoo.es

<https://orcid.org/0009-0008-9230-9465>

RESUM

L'especialització dels estudis etnopoètics en un àmbit restringit, com pot ser una comunitat humana petita, permet l'assoliment d'uns objectius d'anàlisi més aprofundits. És aquest el cas del treball que s'ha dut a terme, que se centra en el patrimoni rondallístic d'una localitat valenciana (Tàrbena). Focalitzant l'estudi en la figura de la dona s'enriqueix la visió global del fenomen. Es constata el paper preponderant de la dona com a agent de transmissió de la rondalla, en general, i de la rondalla meravellosa, en particular. Es posa en evidència el predomini de la dona entre els narradors amb una major competència comunicativa i una major implicació emocional. Així, es posa de manifest l'existència d'un fons rondallístic en què la dona és la protagonista i encarna valors positius. Com que aquesta tipologia de rondalles sol ser més característica dels repertoris femenins, es comprova que les narradores populars són transmissores de valors progressistes a través de les rondalles. Alhora, contribueixen, també, a reforçar els valors patriarcal, ja que també són agents difusors de rondalles en què es condemnen les dones que s'aparten de les normes marcades per la societat.

PARAULES CLAU

Tàrbena; rondalla; narrador oral; dona; repertori narratiu

ABSTRACT

The specialisation of ethnopoetic studies in a restricted area such as a small human community allows the analysis carried out to be in much great depth. One example of such in-depth analysis is that of the folktale heritage of the Valencian town Tàrbena. The fact that the study focuses on women enriches the global view of folk literature. It confirms the leading role of women as agents for transmitting folktales, in general, and of the tales of magic, in particular. The predominance of women among the narrators is evident, as is their greater communicative competence and greater emotional involvement. This shows that there is a whole collection of folktales in which women are the protagonists and embody positive values. As this typology of folktales is usually more characteristic of female repertoires, it can be seen that popular narrators transmit progressive values through folktales. At the same time, they also contribute to reinforcing patriarchal values, because they tell stories in which women who depart from society's norms are condemned.

KEYWORDS

Tàrbena; folktale; oral narrator; woman; narrative repertoire

REBUT: 31/01/2023 | ACCEPTAT: 20/03/2023

Aquest treball té la intenció d'analitzar la figura de la dona a través d'un corpus rondallístic concret. En aquest cas, l'objecte d'estudi és el *rondallari de Tàrbena* (RT), un corpus de materials narratius de tradició oral obtinguts arran d'un treball de camp que hem dut a terme en aquest municipi valencià i que ha pogut culminar amb la redacció de la tesi doctoral titulada «El patrimoni rondallístic de Tàrbena (Marina Baixa). Recopilació, classificació i estudi» (Monjo 2022). En aquest sentit, la següent comunicació representa l'aprofundiment d'alguna de les conclusions que aportà aquesta recerca, tot i que cal advertir que es tracta encara d'unes primeres passes dins un camí d'investigació que s'aplicarà a altres corpus disponibles de la tradició oral valenciana amb la intenció de poder arribar a unes conclusions més rigoroses.

L'interès pel tema d'aquest escrit respon a una sensibilització personal per la figura de la dona com a subjecte transmissor de la rondalla i com a personatge rondallístic nascuda de la nostra experiència en la recerca, que va ser atada amb la lectura de la tesi doctoral de M. Magdalena Gelabert «La figura de la dona a l'*Aplec de rondalles mallorquines* d'Antoni M. Alcover» (2017a). Amb aquest treball compartim l'interès per aprofundir en l'estudi de la imatge que la literatura popular presenta de les dones. Es tracta d'una visió complexa, ja que, tot i que hi ha mostres de discriminació, així mateix «hi ha nombrosos exemples d'igualtat entre homes i dones i de consideració i prestigi cap a les dones» (Gelabert 2017a: 23).

L'estudi de la figura de la dona com a personatge rondallístic ha estat privilegiat en l'àmbit català.¹ De l'article de Carme Oriol «Rondalles amb protagonistes femenines actives: la cara més desconeguda de la tradició» (Oriol 2016: 221-235), en destaquem les reflexions sobre la necessitat de revisar els rols que adopten les heroïnes de la rondalla en els materials que van més enllà dels difosos per les col·leccions escrites més conegudes (com poden ser les versions oferides per Perrault o els germans Grimm), o sigui, observant, també, la riquesa d'informació que ofereixen les versions orals. En aquest sentit, Oriol assenyala la intervenció dels col·lectors per potenciar-ne els missatges més conservadors, a diferència del que s'observa en algunes versions de la tradició oral, en què «el paper desenvolupat per les protagonistes no sempre és passiu i conformista com mostren les versions més conegudes d'aquestes rondalles, sinó que la tradició també ens presenta heroïnes actives i decidides» (Oriol 2016: 226).

La nostra aportació consistirà en una primera passa en l'anàlisi dels models de dona que s'observen en un corpus recopilat de la tradició oral, testimoni antropològic d'un territori i d'un temps concrets. Dels tres nivells d'anàlisi del folklore que distingí Alan Dundes (Oriol 2002: 29), ens centrarem en aspectes del nivell del text (arguments de les rondalles, personatges) i del context (narradors, formació de repertoris), amb la possibilitat d'establir punts de contacte entre ambdós nivells. Pel que fa a les característiques estilístiques de les execucions rondallístiques dels narradors (nivell de textura), solament ens fixarem en les més vinculades al tema d'estudi.

¹ Vegeu, com ara, Bernat (2001), Valriu (2008a: 159-161, 2008b), Temporal (2014a, 2014b), Oriol (2016), Gelabert (2017a, 2017b).

1. La presència de la dona entre els informants del corpus del RT. Diferències quant a repertoris

En aquest apartat ens referirem a dos aspectes de la configuració del corpus del RT tenint en compte el gènere: d'una banda, les diferències quantitatives i qualitatives en els informants; de l'altra, les preferències en els narradors quant als gèneres rondallístics a l'hora de configurar els seus repertoris particulars.

En el treball de camp sobre el qual es configurarà el RT s'aprecia una participació d'informants de sexe femení lleugerament superior. D'un total de 95 narradors, 54 eren dones (el 56,8 %) i 41, homes (el 43,15 %). Es consideren «informants» els subjectes capaços d'aportar no solament dades sobre les narracions orals, sinó també de comunicar-ne seguint les pautes dels narradors orals, baldament fossin versions fragmentàries. En general, s'ha obtingut en la recerca un major nombre de materials d'informants femenines. Així, d'un total de 359 versions rondallístiques registrades (catalogades o no), 222 han sigut narrades per dones (el 61,8 %), i 137, per homes (el 38,16 %).

S'observa no només una diferència quantitativa en el sexe dels narradors, sinó també qualitativa. Per poder analitzar diverses categories de narradors pel que fa al grau de competència narrativa, adoptem els paràmetres que establiren Fabre;Lacroix (1974: 60):

- a) Narrador ocasional de tipus 1: dicció i narració amb dubtes, repertori d'una o dues rondalles.
- b) Narrador ocasional de tipus 2: dicció i narració amb fluïdesa, repertori de dues o més rondalles.
- c) Narrador habitual de tipus 1: dicció i narració notables, repertori igual o superior a tres rondalles.
- d) Narrador habitual de tipus 2: dicció i narració excepcionals, repertori igual o superior a quatre rondalles.

En general, els paràmetres són aplicables als nostres informants, tot i que caldria fer algunes observacions prèvies per poder apreciar que es tracta tan sols d'unes línies generals, merament orientatives en la recerca, al marge de les obligades matisacions. Per una banda, es pot donar el cas que hi haja bons narradors especialitzats en un repertori reduït (una o dues rondalles). Per l'altra, cal tenir en compte que les rondalles també poden classificar-se en «habituals» i en «ocasionals» en el repertori dels narradors, amb conseqüències quant a la qualitat de les execucions.

En general, hom pot observar que, qualitativament, també la majoria dels bons narradors són dones. Es pot observar en la taula 1, on es presenta un càlcul dels percentatges de les diferents categories de narradors del RT sobre el total dels informants, seguint Fabre; Lacroix (1974):

CATEGORIA		OCASIONAL 1	OCASIONAL 2	HABITUAL 1	HABITUAL 2
SEXE	NARRADORS	6,3 %	26,3 %	5,2 %	5,2 %
	NARRADORES	4,2 %	28,4 %	9,4 %	14,7 %

Taula 1. Categories dels narradors per sexe.

Així mateix, per apreciar les diferències quantitatives en els informants del RT, es presenta davall la taula 2, amb les dades del nombre de versions comunicades:

NOMBRE DE VERSIONS PER INFORMANT	NOMBRE D'INFORMANTS (TOTAL)	NOMBRE DE CONTADORES	NOMBRE DE CONTADORS
més de 10	11	6	5
5-9	10	7	3
4	5	3	2
3	14	10	4
2	18	12	6
1	37	16	21

Taula 2. Nombre de versions comunicades.

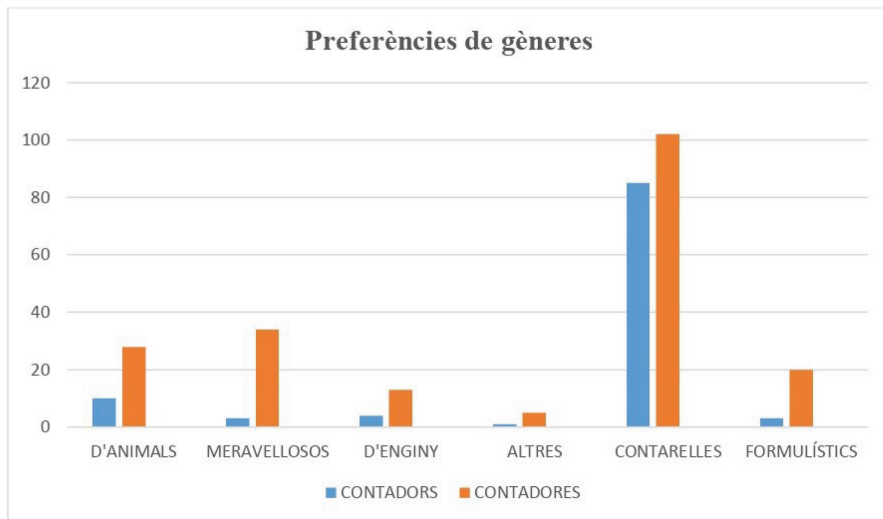
Des del punt de vista quantitatiu, les diferències de gènere no són gaire significatives. En general, pel que fa als repertoris de rondalles, s'observa que predominen els informants que han pogut comunicar un nombre reduït de rondalles: tres, dues o una. D'aquest grup, la majoria solament n'han comunicada una. Hi ha un cert predomini d'informants de sexe masculí entre els narradors ocasionals de menor destresa, que aporten un nombre menor de rondalles. En canvi, la proporció dels informants amb repertoris majors de quatre rondalles és menor. Dins d'aquest grup, tot i que hi ha més dones entre els informants que aporten més de quatre rondalles, les diferències de sexe entre els que tenen repertoris majors de 10 rondalles no són tan importants. En canvi, sí que tenen més pes les diferències qualitatives, ja que majoritàriament són dones els informants amb unes majors dots per a la comunicació de rondalles.

En definitiva, el que caracteritza els bons narradors, com indica Sándor (1967: 306-308), no són necessàriament els elements quantitatius, com ara, tenir un repertori extens, derivat d'una bona memòria, sinó qualitius, relacionats amb les destreses interpretatives dels narradors dins l'art de la comunicació verbal, en què destaca la competència en els recursos expressius, en el grau de versatilitat davant la representació de diferents situacions comunicatives o diferents estats d'ànim, o en la capacitat d'improvisació de textos narratius amb un cert grau de complexitat. Tot i que les tècniques narratives són compartides per tots els narradors, independentment del sexe, se n'observa alguna que potser ha estat més documentada entre les dones. És el cas del recurs expressiu de la geminació o reiteració de determinades seqüències en una narració —sintagmes, oracions—, que queden destacades amb pauses, com un incís (per exemple: «Posa es sac ple de botelles. *Ple de botelles*»), o de l'ús de les construccions binominals (per exemple: «tota *mal vestideta* i *mal ropadeta*»). Fins i tot hi ha tècniques que són exclusives de les contadores, com ara, el recurs de l'estil indirecte lliure, com veurem en el darrer apartat.

Quant als gèneres rondallístics, s'observa que, entre les 310 versions catalogades que formen el RT, el gènere més ben representat són les contarelles i els acudits, amb 189 versions (el 60,96%). En segon lloc, amb una proporció similar, segueixen les rondalles d'animals, amb 38 versions (el 12,25%), i les meravelloses,

amb 37 (l'11,93 %). Amb una representació molt menor hi ha els altres gèneres: les formulístiques, amb 23 versions (el 7,41 %), les d'enginy o novel·lesques, amb 17 (el 5,4 %), i, de manera molt testimonial, les religioses i del gegant beneït, amb tres versions, respectivament (el 0,96 %).

Cal remarcar que, quant a la distribució del nombre de versions contades pels informants en cada gènere, es detecten diferències significatives pel que fa al sexe, com s'il·lustra en aquest gràfic, elaborada a partir del còmput de les versions aportades per homes i dones:

Gràfic 1. Preferències de gèneres.

La diferència és sobretot important en les rondalles meravelloses i formulístiques, en què el predomini de les contadores sobre els contadors destaca més. Podríem qüestionar-nos si aquesta situació de desequilibri devia documentar-se en èpoques anteriors. A partir de les dades disponibles sobre les fonts orals dels nostres informants, podríem deduir que les diferències quant a les preferències dels gèneres rondallístics no eren tan acusades si retrocedíem cronològicament. Per exemple, el 66,6 % de les rondalles meravelloses tenien una font femenina i el 33,3 %, masculina; el 61,5 % de les de fórmula eren contades per dones, i el 38,4 %, per homes. El resultat ens porta a la conclusió que hi ha hagut una certa especialització per sexes pel que fa als gèneres rondallístics: les dones han mantingut millor, en general, les rondalles amb elements meravellosos, freqüentment de més extensió i amb una major complexitat quant a l'estructura; en canvi, els homes s'han especialitzat més en les contarelles, dins el mode realista (Jason 1977: 7-26), generalment amb un format més breu, tot i que no d'una manera exclusiva.

Una altra característica dels repertoris femenins, molt vinculat al que ha estat exposat anteriorment, és la major variació quant als materials que formen els repertoris de les contadores. A partir de l'anàlisi dels repertoris dels informants que proporcionaren més de quatre versions, s'observa que entre els informants masculins pot succeir que en més de la meitat dels casos (el 55,5 %) hi haja repertoris

totalment especialitzats en un sol gènere rondallístic: les contarelles; mentre que entre les dones aquest fenomen no es detecta en cap cas. Les informants presenten sempre repertoris compostos per rondalles de gèneres diferents, en diverses proporcions, tot dependent de les preferències personals de cada una. Tot seguit, vegeu a la taula 3 una mostra de la composició dels repertoris de sis informants del RT, desglossada segons el nombre de versions. Són els de bagatge narratiu més extens; els tres primers són dones, els tres darrers, homes:²

	nombre de	versions	per gèneres	rondallístics	
Informants	D'ANIMALS	MERAVELLOSES	ALTRES	CONTARELLES	DE FÓRMULA
IRM1925	4	4	1	36	7
CSS1909		4	1	7	2
CSS1910	3	4	2	1	
JMS1940	2	1		32	
SSM1915	1		1	16	
TMR1908				16	

Taula 3. Composició dels repertoris de sis informants.

Per a entendre les motivacions de les preferències de determinats gèneres en els informants, cal considerar els factors que intervenen en la configuració dels repertoris personals. Els repertoris són el resultat d'un procés d'aprenentatge propiciat pel tracte dels informants amb diverses persones en diferents àmbits. En aquest camí, es produeix una selecció de materials que posa en evidència la preeminència d'uns tipus i d'uns gèneres en detriment d'altres, segons uns gustos, unes inquietuds i unes necessitats personals.³ Ocasionalment, pogué influir en aquesta tria la identificació dels informants amb determinades rondalles, per la similitud de vivències personals amb episodis rondallístics concrets. Cal no oblidar tampoc el component afectiu que acompanya sovint l'acte de narrar, el qual pogué determinar que algunes rondalles quedaren fixades en la memòria dels informants, perquè els evocaven experiències grates, vinculades a persones estimades. Així mateix, cal tenir en compte altres possibles motors, com ara, el grau d'aptitud personal per a retenir estructures argumentals complexes o els àmbits concrets d'execució en què els informants han pogut desenvolupar la narració, que els han conretat a practicar unes rondalles més que unes altres. En aquest cas, pel que fa a les dones narradores, sol ser-ne una constant dos contextos d'actuació principals: l'àmbit domèstic i els espais de treball de participació femenina. Possiblement, també el paper de cuidadora i educadora dels fills que la societat tradicional havia assignat a la dona, vinculat a l'àmbit domèstic i privat, n'explicaria en part la major pràctica narrativa.

² Es tracta d'Isabel Ripoll Molines (IRM1925), Clementina Soliveres Sifre (CSS1909), Carme Soliveres Sifre (CSS1910), Juan Monjo Soliveres (JMS1940), Salvador Soliveres Monjo (SSM1915) i Tomàs Mascaró Ripoll (TMR1908).

³ Una exposició sobre la formació de repertoris personals pot veure's en Mariotti (1990: 21).

Coincideixen en general les nostres dades pel que fa a les diferències quantitatives i qualitatives d'informants per sexes i en la configuració de repertoris amb les observacions aportades per Fabre; Lacroix (1974: 61) en territori occità, en el fet que superen les narradores quantitativament i qualitativament i destaquen significativament en els repertoris de rondalles meravelloses. Les diferències quant a la configuració de repertoris coincideixen també amb els resultats d'altres treballs duts a terme en l'àmbit català, com ara en l'anàlisi que fa Villalba (2014: 611) del corpus d'Adelaida Farré, en què s'observa que els repertoris femenins són també més variats; en canvi, els masculins se centren en dos gèneres. Les diferències quantitatives s'observen en general també en altres treballs similars de recopilació coetanis de l'àmbit valencià meridional, on també hi ha un predomini de les contadores. A tall d'exemple, oferim davall una taula on s'analitzen els percentatges d'informants que apareixen registrats en una mostra de col·leccions rondallístiques:⁴

CORPUS RONDALLÍSTIC	PERCENTATGE DE CONTADORES	PERCENTATGE DE CONTADORS
Diéguez <i>et alii</i> (1999)	60,25 %	37,3 %
Gascó (1999, 2011)	68,7 %	31,2 %
Verdú (2001-2020)	59,7 %	40,2 %
Monjo (2022)	56,8 %	43,15 %

Taula 4. Informants que apareixen en altres col·leccions rondallístiques.

Aquesta situació contrasta amb els resultats obtinguts en altres contrades. Per exemple, Belmont (2001: 85-86) ha ressaltat el predomini marcat dels narradors sobre les narradores en punts del nord-oest de França o a Irlanda. Destaca Belmont que els homes tenen un repertori més extens i presenten una major predisposició a desenvolupar l'art de la narració oral; en canvi, les dones són habitualment contadores passives. Pel que fa a la quantitat, també les nostres dades difereixen dels percentatges dels informants del corpus de l'*Aplec de Rondaies Mallorquines* d'Alcover, en què els contadors representen el 69,5 % i les contadores, el 30,5 % (Gelabert 2017a: 97). Tanmateix, pel que fa a la configuració de repertoris, destaca Gelabert (2017a: 97) que el pes de les narradores és més important del que sembla a primera vista, ja que destaquen també quant a l'aportació de rondalles llargues i complexes. En canvi, en el repertori aportat per homes, hi destaquen els materials breus, del gènere de les anècdotes, els relats etiològics, els episodis bíblics o de bruixeria i les llegendes. Una situació similar es manifesta en els informants sicilians de Pitrè. Segons indica Sanfilippo (2017: 78-79), tot i que hi ha un predomini numèric d'informants masculins (69 contadors sobre 59 contadores), s'observa en les dones un repertori més extens que en els homes i, com en el cas del corpus alcoverià, també es deu a les fonts femenines l'aportació de la majoria de les rondalles de més extensió i complexitat. És evident que en aquesta comparació s'han confrontat dades procedents de contextos temporals i

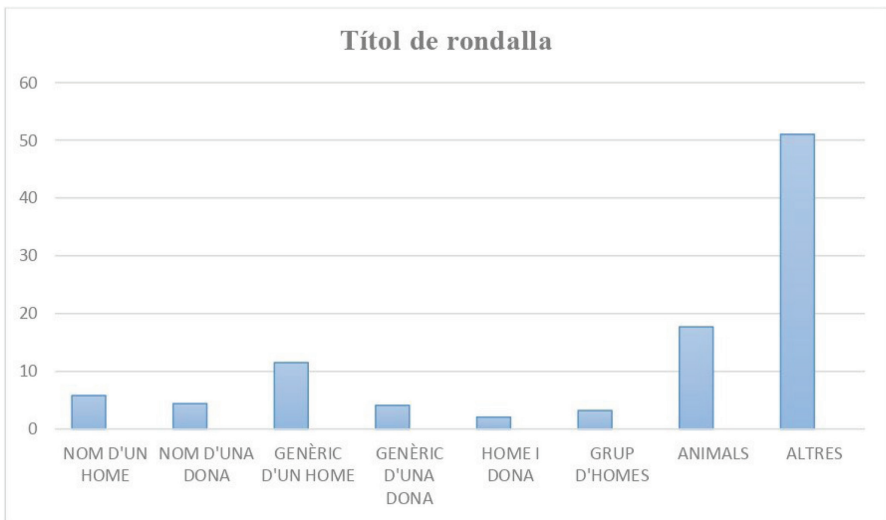
⁴ Els còmputos s'han calculat de manera provisional per a proporcionar les dades d'aquest estudi.

territorials diferents; per tant, caldrà interpretar-ho amb un valor solament orientatiu.

2. La presència de la dona com a personatge en el RT

Es focalitza, ara, l'estudi en l'anàlisi del pes de la dona com a personatge rondallístic a través del corpus de què partim. Seguint el model de Gelabert (2017a), es prendran com a punt de referència dos aspectes a partir de la quantificació de les dades fornides pel RT: la presència de la dona en els títols de les rondalles i el grau de protagonisme de la dona en les narracions desenvolupades en les rondalles.

S'ha analitzat en quina mesura tenen importància les dones en els títols de les rondalles a partir de huit ítems possibles, segons si en formava part el nom d'un home, el nom d'una dona, el genèric d'un home, el genèric d'una dona, un home i una dona, un grup d'homes o un animal o animals; es reserven dins l'apartat «altres» els títols que no fan al·lusió als personatges. Els resultats obtinguts poden apreciar-se en el gràfic 2:

Gràfic 2. Títol de rondalla.

Hem comptabilitzat els títols de què teníem constància que eren usats pels narradors i els oients com a recurs per a identificar les rondalles. L'estratègia que es fa servir sol ser la descripció, no a partir del tema de la narració, sinó més habitualment a partir d'un element que es considera destacat. Permet aquesta identificació la figura retòrica de la metonímia o de la sinècdoque (Genette 1987: 78). L'anàlisi revela que en el procés de representació de les rondalles no s'han triat majoritàriament els personatges sinó altres elements, que hem englobat dins la categoria «altres» —en 173 títols, d'un total de 339: el 51,03 %—, que solen ser substantius comuns, en menor grau topònims, o frases formulístiques. Hi ha un percentatge considerable amb noms d'animals, protagonistes o no de les narracions (el 17,69%). Entre els títols que fan al·lusió als personatges hi ha un predomini

dels referits a homes. Si sumem la representativitat masculina i femenina per separat, observem que el 20,95 % de títols es refereixen a homes (70 casos) i solament el 8,5 % a dones (29 casos). Destaquen en aquest grup els títols formats amb genèrics d'un home (11,50 %), per damunt en importància dels genèrics d'una dona (4,1 %). El mecanisme dels noms comuns supleix la tendència en les rondalles de no presentar els personatges amb elements singularitzants, seguint unes pautes estilístiques (Lüthi 2018: 38-39), com podria ser l'ús de noms propis, que d'altra banda solen ser escassos i sovint estereotipats. Són exemples dels genèrics femenins *Sa xiqueta des sarró* o *Sa muda*. Pel que fa als noms propis, aquest cop les diferències entre els referits a un home o a una dona no són gaire significatives, els percentatges estan en el 5,8 % i el 4,4 %, respectivament. Són més testimonials els altres models: els que donen el mateix protagonisme a un home i a una dona, o els que presenten grups de persones; en aquest darrer cas, en la nostra mostra sempre es documenten homes. Si ho comparem, per exemple, amb el corpus de l'*Aplec* d'Alcover (Gelabert 2017a: 114), en aquest cas també hi ha un predomini dels títols que es refereixen a homes, però aquí hi ha una representació major dels títols amb noms propis que amb genèrics, i existeix la possibilitat dels títols amb grups de dones.

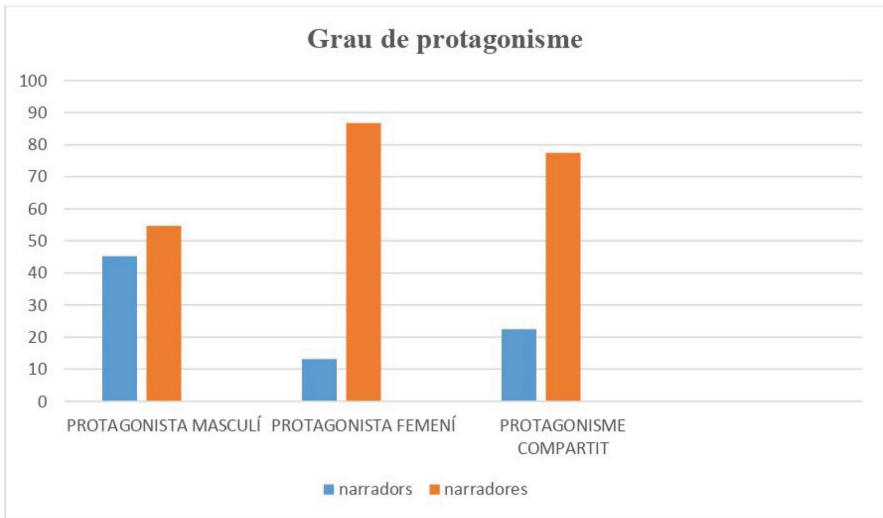
Així mateix, s'ha comptabilitzat la presència de la dona en les rondalles. S'ha fet l'anàlisi sobre un total de 246 versions del RT, que tenien personatges clarament definits pel sexe.⁵ Les conclusions mostren que en la majoria de rondalles hi ha un protagonisme absolut dels homes i la dona hi és totalment absent (138 versions: el 56,8 %). Solament la dona és protagonista absoluta en 38 versions (el 15,44 %). Quasi amb la mateixa proporció hi ha les versions en què hi ha un protagonisme compartit entre homes i dones (40 versions: el 16,26 %). Es tracta generalment de versions en què el comportament d'un personatge d'un sexe és qüestionat per un personatge de l'altre sexe, o en què hi ha una alternança d'episodis en què un personatge masculí o femení protagonitzen l'acció. En menor grau, hi ha altres casos en què apareix la dona: com a personatge secundari en l'acció (en 24 versions, el 9,75 %) o com a personatge irrellevant, amb un rol accessori (en 7 versions, el 2,8 %). Si se suma el total de versions en què l'home és protagonista absolut o principal, comprovem que l'home té un paper preponderant en el 69,35 % de les versions.

Les dades en gran mesura coincideixen amb la situació d'altres corpus, per exemple amb el de l'*Aplec* d'Alcover (Gelabert 2017a: 224), en què hi ha igualment un predomini dels personatges masculins: el percentatge de versions amb un protagonisme ostentat per homes és similar (el 57,47 %). Això mateix s'esdevé en treballs com els de Desirée Ochoa citats per Gelabert (2017a) sobre la literatura infantil, que destaquen la figura predominant de l'home i la major presència de l'experiència masculina.

Tanmateix, les dades que poden resultar més reveladores es refereixen a les preferències en els informants respecte als protagonistes de les rondalles. En efecte, els resultats de l'anàlisi mostren que encara que els protagonistes masculins siguin igualment presents en els repertoris d'homes i de dones, la presència del protagonisme femení és molt significativament major en els repertoris de les dones (en 33 casos, el 86,84 %; per damunt de 5 casos, el 13,15 %). Fins i tot són més

⁵S'hi han exclòs, és clar, les rondalles amb personatges animals, les protagonitzades per una col·lectivitat o les formulístiques.

habituals en els repertoris femenins les versions en què hi ha un cert protagonisme compartit entre homes i dones (en 31 casos, el 77,5 %; per damunt de 9 casos, el 22,5 %), com es veu en el gràfic 3:

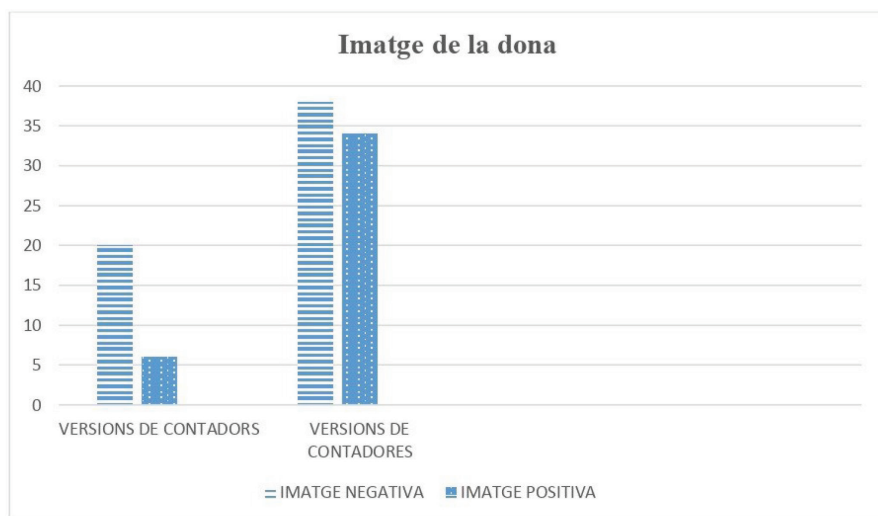
Gràfic 3. Grau de protagonisme.

És clar que l'home és el personatge rondallístic per excel·lència i, com a heroi, l'home és ressaltat en igual mesura pels narradors i les narradores. Però les figures femenines interessen molt més a les narradores, de manera que les heroïnes rondallístiques són personatges quasi exclusius dels repertoris femenins. Fins i tot les històries que mostren els conflictes entre els dos sexes —baldament no deixen sempre en un lloc airós la figura de la dona— o els que valoren la solidaritat entre homes i dones tenen major preferència entre les narradores, amb unes conseqüències sorprenents, com veurem.

3. La visió de la dona a través del RT

D'entrada s'haurà d'advertir que del total de versions estudiades, que són 98, en què hi ha una presència de la dona —com a protagonista, coprotagonista o amb un paper secundari—, hi ha un desequilibri quant als informants, ja que en una proporció major de rondalles són dones, 72, mentre que 26 són homes. Serà interessant de comprovar si aquesta circumstància té efectes sobre la imatge que les rondalles ofereixen de les dones.

En principi, els resultats d'una primera anàlisi ens mostren que en general la visió de la dona en les rondalles sol ser més aviat negativa que positiva, ja que en 58 versions (el 59,18 %) surt mal parada, respecte de 40 (el 40,8 %) en què la protagonista és exaltada. Curiosament, si s'examina la imatge de la dona segons el sexe dels informants de les rondalles (vegeu davall el gràfic 4), hi observem que en les contadores quasi s'equilibren la visió positiva i la negativa de la dona, ja que en el 52,70 % dels casos hi ha una imatge negativa, mentre que en el 47,20 %

Gràfic 4. Imatge de la dona.

és positiva. En canvi, en els contadors hi ha una clara preferència per les històries que donen una imatge negativa de les dones: el 76,92 % de les rondalles contades per homes són d'aquest tipus, molt per damunt del 23,07 % en què es ressalten els valors positius dels personatges femenins.

Un estudi més detallat sobre la visió que les rondalles ofereixen de les dones ens duria a analitzar quines són les virtuts que es ponderen en els personatges rondallístics femenins i, si no n'hi ha, quins els vicis que es condemnen. Per portar a terme aquest estudi ens hem basat en el «sistema de virtuts» que aplica Temporal (2014a: 235-337), seguint el tractat *Ètica a Nicòmac* d'Aristòtil, a les rondalles meravelloses, com també fa Gelabert (2017a). Aquest sistema s'ajusta en gran mesura també a les rondalles d'enginy o novel·lesques. Per als altres gèneres s'ha tractat de sintetitzar els resultats seguint altres models aplicats a corpus similars, per exemple, Lebarbier (1993). Encara que pareixerà obvi, s'ha d'advertir, però, que els que designem com a «virtut» o «defecte» fan referència al punt de vista de la societat heteropatriarcal en què es generaren les rondalles.

Un primer acostament a l'estudi de la imatge de les dones es podria dur a terme a través dels adjectius qualificatius referits als personatges femenins documentats en les rondalles. És cert que no són les descripcions les seqüències en què es presenten millor les qualitats dels personatges, ja que no formen part de l'estil abstracte de les rondalles les descripcions individualitzades més enllà de la tècnica de l'«appellativo puro e semplice» (Lüthi 2018: 38), per la qual se'ls atorguen ocasionalment uns atributs, sovint estereotipats. Així mateix, cal assenyalar que en les rondalles es distingeixen els adjectius que apareixen en les breus pinzellades descriptives del cos de la narració dels que apareixen en el diàleg, a través de la veu dels personatges. En general en les narracions dels informants de sexe masculí es documenta més la segona possibilitat.

Els adjectius positius aplicats a les dones generalment es refereixen a l'aspecte físic (el més freqüent és *guapa*; altres formes: *polida*, *vistosa*) i, en menor grau,

altres adjectius es refereixen també a altres vessants de l'aparença (*afinadeta*, *arregladeta*) o a altres qualitats referides al caràcter, en què es destaca la bondat (*obedienta*, *rebona*), l'afabilitat (*graciosa*), la mansuetud (*màrtila*) o la intel·ligència (*espavilada*). Són més habituals els adjectius despectius. Pel que fa a l'aspecte físic, el qualificatiu més freqüent és *lletja*; ocasionalment referit a persones velles es documenta *sorda* i *xofa* (dialectalisme equivalent a 'mancat d'agilitat'). Pel que fa al caràcter, els qualificatius més documentats fan referència a l'estupidesa (*animal*, *benaventurada*), a l'excessiva credulitat (*beata*) i a l'excessiu refinament (sobretot *senyoreta*; així mateix, *melindrosa*, *malcriada*). En menor grau es troben adjectius referits a altres defectes, com l'arrogància (*soberana*, dialectalisme per 'vanitosa'), l'astúcia (*guilopa*) o el desvergonyiment (*tia tirada*). Eventualment, l'expressió de les qualitats o defectes és reforçada amb fórmules tòpiques que representen recursos retòrics com la metàfora, «era una ascla d'or», o el símil, «guapa com un sol», «més lletja que un pecat».

Tanmateix, el millor retrat dels personatges són les seues accions. Per a una anàlisi del caràcter dels personatges, cal estudiar-ne les accions, ja que les qualitats són «implícites a l'acció dels personatges» (Temporal 2014a: 255). Per exemple, en un passatge d'una contarella, l'informant qualificà una determinada acció de la protagonista com a «coses ignorantes de persones velles». La valoració negativa es referia a l'actuació del personatge, que en definia el tarannà; no a l'inrevés. Un altre informant, per ponderar la finor de l'heroïna esmentava la netedat de les seues mans («massa netes les tenia ella»), aplicant l'adjectiu indirectament al personatge, com a resultat d'una manera de procedir.

3.1. Les virtuts

Un element cridaner en els personatges femenins és la freqüència amb què solen aparèixer com a víctimes (en 22 versions) de diverses malvestats, com ara, l'agressivitat verbal o física (per exemple, el maltractament, el segrest, la violació o, fins i tot, l'assassinat), la injustícia, l'abandonament, la malvolença o la mesquinesa. Belmont (2001, 2002) va ressaltar la figura de l'heroïna perseguida en les rondalles meravelloses i d'enginy o novel·lesques, tot i que té un reflex en altres gèneres. Davant aquesta situació, les heroïnes presenten dos tipus d'actituds oposades: la valentia i la paciència (representen 6 i 8 casos, respectivament).

El coratge o la iniciativa de les heroïnes davant les adversitats o les injustícies de què són víctimes destaquen la capacitat de les dones d'encarnar personatges actius en les rondalles. Dins aquesta línia, Oriol (2016: 222), seguint Holbek (1987), fa al·lusió a les «rondalles femenines» com aquelles en què les heroïnes tenen un paper actiu. N'hi ha exemples en què una dona s'exposa a perills per anar a reclamar els seus drets, com ara, davant la situació de ser abandonada pel marit,⁶ o renuncia a la comoditat d'una vida resolta però anodina i se'n va de casa per guanyar-se les garrofes,⁷ tot i que, en aquest cas, l'heroïna s'haurà de fer passar per home per poder actuar amb tota llibertat. Aquesta situació, habitual en el context de la rondalla, posa en evidència un conflicte a l'hora de presentar un missatge progressista respecte a les capacitats de les dones.⁸ Pot donar-se el cas de rondalles

⁶ Com veiem en una versió del tipus ATU 425A *Amor i Psique*.

⁷ Com veiem en una versió del tipus ATU 514** *El metge de la cort*.

⁸ Ens referim, per exemple, als tipus ATU 881*, 882, 883A, 884 o 884B.

on hi ha una alternança d'episodis protagonitzats per un heroi o per una heroïna.⁹ En aquest cas, no cal menystenir el seu paper d'«actant» en la rondalla, com ressalten Bru; Oriol (2012: 244), seguint Tenèze (2004): és possible el protagonisme compartit, cosa que no implica per a la dona un rol subsidiari.

Per contra, hi ha també la possibilitat que en les rondalles hi haja un enaltiment de la figura conservadora de la dona submissa i callada, a través de models d'heroïnes que representen la passivitat davant les injustícies de què són víctimes (per exemple, falses acusacions, menyspreu, burles). Explica Belmont (2001: 94) que, seguint el model de la gestació, les dones poden superar durant temps experiències de resistència passiva per a poder aconseguir finalment uns resultats actius, entre els quals hi ha el reconeixement, la victòria davant una situació desfavorable o el restabliment d'un estatus. Un exemple paradigmàtic d'aquest model seria la versió del tipus ATU 712, «Santa Genoveva de Bramante» [sic]. De la protagonista, una esposa calumniada, se n'exalten les virtuts de paciència i temprança, ja que accepta una condemna injusta i una vida de privacions, identificada amb la santedat, fins que és reconeguda innocent i recupera la seua identitat d'esposa i comtessa.

Altres virtuts que en menor grau apareixen en les rondalles meravelloses poden ser l'amabilitat, la bondat o la liberalitat, en versions del tipus ATU 480,¹⁰ que s'oposen als defectes de les antagonistes, que representen la imatge arquetípica de l'agressor (iracúndia, malagradesitat, dolenteria, avarícia). Aquest contrast de caràcter té un reflex en l'aspecte físic dels personatges: bellesa / lletjor. Així mateix, es documenta la virtut del punt d'honor, que consisteix en un «sentiment de vergonya enfront de les exigències de l'honor» (Temporal 2014a: 308), present, com ara, en versions dels tipus ATU 302 i ATU 310,¹¹ en què les heroïnes, encara que són molt joves, per amor al pare tenen la iniciativa de lliurar-se a l'agressor per salvar-li la vida.

Pel que fa a les contarelles, les virtuts més destacades són l'astúcia (en 6 casos) i la fidelitat (en 3 casos). L'astúcia permet a la dona de triomfar en situacions difícils, perquè sap fer ús de la intel·ligència. Per exemple, aconsegueix de salvar el marit de les conseqüències desavantatjoses d'un tracte amb un agressor,¹² detecta un furt i enganya el lladre,¹³ o castiga el violador de les germanes.¹⁴ Es pot considerar com una manifestació, com diu Gelabert (2017b: 12-13), de les estratègies ideades per les dones «per poder viure en un món de paràmetres andrògins».

En menor grau es presenta la virtut de la fidelitat. Un cas paradigmàtic pot ser alguna de les versions del tipus ATU 1730,¹⁵ en què la protagonista denuncia al marit un cas d'assetjament sexual; tot i que hi ha versions en què, en canvi, es pretén incidir en la imatge negativa del capellà seductor mostrant precisament una situació d'adulteri.

⁹ Com succeeix, per exemple, en les versions del tipus 327A *La caseta de sucre i xocolata*.

¹⁰ ATU 480 *La noia caritativa i la germanastra malcarada*.

¹¹ ATU 302 *L'ou meravellós*, ATU 310 *Julivertina*.

¹² Com veiem en versions d'ATU 153, rondalla d'animals en què intervenen personatges humans.

¹³ Com veiem en una versió del tipus 1624E* *Esmolar el ganivet* (Aarne; Thompson 1961).

¹⁴ Com veiem en una versió de la variant *b* del subtipus 1739*C *El vedell mama del capellà* proposat per Cardigos; Correia (2015).

¹⁵ ATU 1730 *El seductor castigat*.

Es documenten sovint divergències a l'hora de presentar com a heroïnes determinats personatges femenins. Com ara, en dos versions del tipus C-009 (RondCat), en què s'observa que mentre en Gascó (1999: 139-140) la protagonista apareix com «La masovera poreguita», en la nostra localitat de recerca, en canvi, la protagonista és lloada pel seu coratge en haver-se enfrontat a una colla de roders valent-se de l'astúcia, en un relat amb el format de succeït (Oriol 2002: 80). O, per exemple, crida també l'atenció la diferència quant a la identitat del personatge que protagonitza la història ja esmentada del violador que és castigat: en la versió del RT és una figura femenina qui pren la iniciativa d'actuar contra el violador; en canvi, en altres versions (com ara, en Lorenzo 1997: 191-194), qui ostenta el paper de venjador és un personatge masculí, mentre que les dones són només víctimes. Es posa, així, de manifest una característica de la narrativa oral: la variabilitat de les versions, que s'adaptin als gustos dels narradors i als diferents contextos socials, com indicà Oriol (2016: 235).

Un aspecte relacionat amb la imatge sexista de la dona és la possibilitat que una agressió pugui ser mostrada com un recurs humorístic. Per exemple, una violació pot ser tractada jocosament com a resultat d'una confusió lingüística¹⁶ o un matricidi pot aparèixer de manera desdramatitzada.¹⁷ Curiosament, entre els informants d'aquestes versions hi ha també dones; potser aquest fet explica que en una de les versions es presenti un final moralitzant amb una reparació del delictes mitjançant el matrimoni.

Un altre aspecte relacionat amb la figura de les heroïnes perseguides, que ja havíem anticipat, és el tema de la major implicació emocional dels informants femenins en la narració d'aquesta classe de rondalles. S'ha documentat en alguna de les contadores la possibilitat d'enunciar seqüències en què es produeix un desdoblament del jo del narrador en els personatges, molt pròxim al recurs literari de l'estil indirecte lliure (Lavinio 1993: 100-101). Es tracta de seqüències narrades que formalment s'acosten a les seqüències dialogades, en què les narradores s'identifiquen amb els personatges, n'adopten la veu i arriben a comunicar sentiments diversos. Deduïm que aquest exercici potser ocasionalment devia tenir un valor terapèutic, al marge de les anàlisis psicoanalítiques de les rondalles, atenent que les narradores en algun cas visqueren en la pròpia pell unes experiències vitals molt similars a les de les heroïnes. Entre les vivències a què ens podem referir hi ha, per exemple, la separació conjugal per circumstàncies externes al matrimoni (exili, emigració) i el retrobament amb el marit després d'un període extens de temps, l'orfandat o les expectatives vitals frustrades pel context patriarcal en què visqueren, que marginà les dones a uns rols molt definits i no els reconegué plenament les capacitats.

3.2. *Els defectes*

Presentarem classificats per gèneres rondallístics els presumptes defectes documentats en les rondalles. En les rondalles meravelloses, no s'hi destaca en gaires casos una heroïna pels seus defectes. Tanmateix, hi ha exemples de mancaça de

¹⁶ Com veiem en versions d'ATU 1545 *El noi de molts noms* o ATU 1563 «¿Totes dues?».

¹⁷ Com veiem en una versió del tipus 2037 *Els tres fadrins digodins* (Aarne; Thompson 1961).

punt d'honor (Temporal 2014a: 310), per incompliment d'un compromís.¹⁸ En diversos casos (6) es documenten actuacions per negligència.¹⁹

En unes quantes rondalles d'enginy o novel·lesques (4) s'assenyala el defecte de l'orgull en les protagonistes.²⁰ En part, representen la figura de la «jove rebel» (Bru; Oriol 2012: 243), que presenta la cara oposada a l'ideal patriarcal de la dona submissa, que s'oposa a les imposicions matrimonials.

Com assenyala Lebarbier (1993: 239-242), les contarelles representen una imatge molt estereotipada de la dona, amb uns objectius diversos. En uns casos, solament es pretén provocar la riulla; en altres, en canvi, s'ofereix també un missatge moralitzant amb l'atribució d'uns defectes que rarament es retreuen als homes, si no és a través de personatges estereotipats que representen l'alteritat, la marginalitat, o amb la figura caricaturesca del capellà. Per tant, no cal amagar el contingut sexista d'una part dels contes, en què se subratllen estereotips femenins negatius.

En la nostra mostra els defectes més documentats són l'estupidesa, el desvergonyiment i la infidelitat, amb 10 casos cada un. En segon lloc es presenta la peresa (amb 4 casos). Hi ha de manera testimonial altres defectes: la falsedat (3), la indocilitat (2), la brutesa (2) o la mesquinesa (1).

L'estupidesa és un recurs humorístic tòpic que no pot considerar-se característic de les dones, ja que igualment és atribuït a personatges masculins o a determinades col·lectivitats. En el nostre recull, per exemple, hi ha històries que presenten dones que destaquen per la ignorància (no saben fer determinades tasques o creuen que els animals parlen), la manca d'intel·ligència (interpreten literalment els missatges) o la credulitat (es pensen que les imatges religioses els parlen).

La figura de la dona libidinosa enllaça en bona mesura amb la imatge negativa que en la narrativa popular es té de la dona que demostra interès pel sexe havent sobrepassat una determinada edat (Bru; Oriol 2012: 249-250). Són habituals, per exemple, les contarelles en què una dona devota demana marit a una imatge religiosa.²¹ Destaquem la figura de la vella desvergonyida que superposa l'interès econòmic a la decència, en cometre incest, en una versió força similar al conte núm. CXLIII que hi ha al *Facetiarum liber* de Poggio Bracciolini (1978: 110-111).

Uns quants vicis estan vinculats a la dona casada i representen models negatius del rol tradicional d'esposa, com la infidelitat, més o menys explícita, segons les versions;²² la peresa davant les tasques domèstiques;²³ la desobediència al marit

¹⁸ En versions del tipus *440 *El gripau i la rentadora* (Cardigos; Correia 2015). També en versions d'ATU 851 *La princesa que no sap l'endevinalla*.

¹⁹ En versions d'ATU 310 *Julivertina*, ATU 425E *El príncep encantat canta una cançó de bressol* o 451B *Els germans bous* (Camarena; Chevalier 1995).

²⁰ En versions de 850* *El captaire murri* (Camarena; Chevalier 2003) i d'ATU 900 *La princesa orgullosa*.

²¹ Com ara, en versions d'ATU 1476A *La vella acaserada* i 1829B* *Un home actua com una imatge religiosa per entrar en un convent* (Aarne; Thompson 1961).

²² Com ara, en versions d'ATU 1360C *La penitència a Roma*, *1424 *El marit burlat* (Boggs 1930) i ATU 1730 *El seductor castigat*.

²³ En versions d'ATU 1370 *La muller mandrosa*.

o la imposició de la voluntat pròpia,²⁴ o la falsedat, simulant una estima desmesurada pel marit.²⁵

Diversos aspectes negatius configuren la imatge grotesca de la dona vella, com ara un defecte físic, la sordesa, que provoca situacions de malentesos,²⁶ o la brutor, present en contarelles en què s'explota la sensació de fàstic com a recurs humorístic.²⁷

El contingut moralitzant de les contarelles es fa explícit a través de l'element del càstig per a les actuacions que es presenten com a infraccions. Fins i tot per a l'estupidesa es mostra, en algunes versions, l'abandonament de l'esposa, però es tracta aquí d'una situació provisional, fins que el protagonista descobreix que es tracta d'un defecte força estès.²⁸ Per a la infidelitat, en unes quantes versions es presenten càstigs físics (bastonades, cremades). Per a l'orgull o per a la peresa, se sotmet la protagonista a una instrucció exemplar, que a voltes provoca els efectes contraris (humiliació, fam). El marit representa en les contarelles el restabliment de l'ordre, ja que és l'executor del càstig, sovint ajudat d'un tercer (Lebarbier 1993: 242). En rondalles d'altres gèneres, aquesta figura sol ser el pare o el futur marit.

Lebarbier (1993: 245) observà que les versions masculines del corpus que estudià oferien més detalls de les transgressions de les dones i en mostraven amb més virulència les punicions. Considerava que els narradors masculins expressaven amb la rondalla el temor al trencament de l'equilibri damunt el qual se sostenia la societat patriarcal, basat en una distribució precisa de rols entre homes i dones.

No tenim dades per confirmar que en la mostra de rondalles que hem analitzat es reproduïen les mateixes coordenades. Podem afirmar, tanmateix, que en els repertoris de les contadores apareixen, igualment que en els dels contadors, històries de dones que són corregides severament per la seua conducta. És veritat que hi ha versions femenines que ometen el càstig de la dona i focalitzen la punició en el seductor, que s'assenyala com el veritable culpable. Fins i tot presenten contarelles en què la dona transgressora es mostra victoriosa. Un exemple representatiu n'és una versió del tipus *1424 (Boggs 1930), en què l'heroïna confessa al marit la infidelitat en una situació que sembla una renyina a l'amant. Òbviament, aquest no és el tipus de relats amb què s'alliçonaven les dones joves en els valors del sistema patriarcal. La informant ens confirmà que l'aprengué, sent petita, «furtivament» d'una reunió de dones adultes. Cal considerar-lo com a part d'un tipus de repertori que, sense qüestionar l'ordre establert, en mostra una versió jocosa, amb una intenció alleujadora de la pressió que el sistema exerceix.

4. Conclusions

La primera conclusió que s'ha de destacar de l'anàlisi de la figura de la dona a través del corpus rondallístic de Tàrbena és la gran contribució de les dones en la transmissió oral de les rondalles: no solament hi ha una participació major

²⁴ En versions dels tipus 901D *El pagament anticipat per compondre ossos* (Camarena; Chevalier 2003) i ATU 1375 *¿Qui mana més que la muller?*.

²⁵ En versions d'ATU 1354 *La mort i el matrimoni vell* o 1940*E *El plany ambigu de la vídua* (Boggs 1930).

²⁶ En variants d'ATU 1230** *Censurada per anar amb el cap descobert*.

²⁷ En versions d'ATU 1578A* *Beure o menjar amb fàstic*.

²⁸ En versions d'ATU 1384 *El marit busca tres persones tan beneïtes com la seua esposa*.

d'informants de sexe femení, sinó que les dones, quantitativament, aporten més versions rondallístiques. Per altra banda, les dones també destaquen qualitativament per ser els narradors amb les majors dots comunicatives i per presentar els repertoris més variats. És important remarcar que les dones destaquen també pel que fa a l'estil narratiu i per presentar una major implicació emocional a l'hora de contar contes. Tanmateix, no hi ha hagut sempre un reconeixement d'aquestes habilitats femenines, generalment desenvolupades en àmbit domèstic i relacionades amb el seu rol de criar els fills i tenir-ne cura.

Tot i que, en general, en el corpus el gènere més ben representat és la contarella, en els repertoris femenins destaca la representació dels diversos gèneres rondallístics, a banda de les contarelles; mentre que en els repertoris masculins hi sol haver una major especialització en la contarella. Per tant, gèneres com la rondalla meravellosa o la de fórmula es documenten majorment en els repertoris femenins, d'aquí que es pugui parlar que les dones són les majors transmissores dels textos que tenen una complexitat estructural i una extensió i durada més grans. La preferència per aquests gèneres no és fortuïta, pot obeir a factors com els gustos o les aptituds personals o a una major pràctica. Cal reconèixer aquesta contribució, considerant el desprestigi que, generalment, ha acompanyat en el context estudiat els relats amb un component meravellós o una estructura reiterativa.

Pel que fa a la presència de les dones en les rondalles del corpus estudiat, els resultats de l'anàlisi mostren que en la majoria de versions hi ha un protagonisme absolut dels homes (el 56,8%). Solament la dona té un protagonisme absolut en el 15,44%, quasi coincidint amb els casos en què té un protagonisme compartit (el 16,26%). Aquesta proporció es reflecteix en la major presència de l'home en els títols de les rondalles.

Tot i que es documenten igualment els protagonistes masculins en els repertoris masculins i femenins, la major presència de les versions amb protagonistes femenins és una característica dels repertoris de les dones. També són més habituals en els repertoris femenins les versions amb un protagonisme compartit.

Quant a la visió de la dona, s'observa que en les rondalles la imatge sol ser més negativa que positiva. Però cal fer la matisació que, mentre que en els repertoris dels informants femenins s'equilibren la visió positiva i la negativa de la dona, en els dels informants masculins s'observa una preferència per les històries que donen una imatge negativa de la dona.

Podem afirmar que les dones com a narradores manifesten una postura ambivalent davant l'assumpció dels rols que els ha assignat la societat. Per una banda, són transmissores, tant com l'home, dels valors patriarcal a través de les rondalles, en incorporar en les seues repertoris relats en què les dones són castigades per les seues mancances davant les expectatives que la societat tradicional té del model d'una bona dona (infidelitat, peresa, desvergonyiment, falsedat, rebel·lia) o són exaltades perquè assumeixen un rol passiu (resignació, obediència). Però, a diferència dels informants masculins, les narradores ofereixen també una alternativa a aquest model patriarcal, remarcant els valors positius femenins a través de rondalles en què les dones són protagonistes, tenen un paper actiu i resolutiu i encarnen virtuts, com ara, el coratge, la responsabilitat o la intel·ligència, per poder superar situacions dificultoses.

5. Referències bibliogràfiques

- AARNE, Antti; Stith THOMPSON (1961): *The types of the folktale. A classification and bibliography*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- BELMONT, Nicole (2001): «Filles persécutées, filles mutilées, femmes bannies». Dins Bianca LECHEVALIER; Hélène SYBERTZ (dirs.): *Les contes et le psychanalyse*. Cerisy: Éditions in Press. Explorations psychanalytiques, p. 85-94.
- BELMONT, Nicole (2002): «Silence, mutisme et discrétion: l'itinéraire structurant des figures féminines dans les conte». Dins André PETITAT (dir.): *Contes: l'universel et le singulier*. Lausanne: Payot. Sciences humaines, p. 177-186.
- BERNAT, Margalida (2001): «Si és nina, una filoa; si és nin, una espasa. Una lectura del femení a l'Aplec de Rondaies Mallorquines». *Randa* núm. 46: 105-130.
- BOGGS, Ralph S. (1930): *Index of Spanish Folktales*. Chicago: The University of Chicago.
- BRU, Josiane; Carme ORIOL (2012): «Pour une typologie des figures féminines des récits oraux traditionnels». Dins Camiño NOIA (ed.): *Imaxes de muller: representación da feminidade en mitos, contos e lendas*. Vigo: Universidade de Vigo, p. 239-261.
- CAMARENA, Julio; Maxime CHEVALIER (1995): *Catálogo tipológico del cuento folklórico español. Cuentos maravillosos*. Madrid: Gredos.
- CAMARENA, Julio; Maxime CHEVALIER (2003): *Catálogo tipológico del cuento folklórico español. Cuentos-novela*. Alcalá de Henares: Centro de Estudios Cervantinos.
- CARDIGOS, Isabel D.; Paulo J. CORREIA (2015): *Catálogo dos contos tradicionais portugueses*, 2 vols. Faro: Universidade do Algarve/Edições Afrontamento.
- DIÉGUEZ, M. Àngels et alii (1999): *Rondalles de la Marina*. Altea: Caixaltea/APA IBM Altea.
- FABRE, Daniel; Jacques LACROIX (1974): *La tradition orale du conte occitan. Les Pyrénées Audoises*, vol. I. Paris: PUF.
- GASCÓ, Francesc (1999): *Rondalles de la Vall d'Albaida i l'Alcoià*. Ontinyent: Ajuntament d'Ontinyent/Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida.
- GASCÓ, Francesc (2011): *Rondalles de Beneixama*. Alzira: Germania.
- GELABERT, M. Magdalena (2017a): «La figura de la dona a l'Aplec de rondaies mallorquines d'Antoni M. Alcover». Tesi doctoral. Universitat de les Illes Balears.
- GELABERT, M. Magdalena (2017b): «El tractament de la dona com a pensadora en l'Aplec de rondaies mallorquines d'Antoni M. Alcover». *Estudis de Literatura Oral Popular / Studies in Oral Folk Literature* núm. 6: 75-96. DOI: <https://doi.org/10.17345/elop201711-26>.
- GENETTE, Gérard (1987): *Seuils*. Paris: Éditions du Seuil.
- HOLBEK, Bengt (1987): *Interpretation of fairy tales: Danish folklore in a European perspective*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- JASON, Heda (1977): *Ethnopoetry. Form, content, function*. Bonn: Linguistica Biblica Bonn.

- LAVINIO, Cristina (1993): *La magia della fiaba tra oralità e scrittura*. Firenze: La Nuova Italia.
- LEBARBIER, Micheline (1993): «La jeune fille sage. Contes facétieux roumains». *Cahiers de Littérature Orale* núm. 34: 239-255.
- LORENZO, Antonio (1997): *Cuentos anticlericales de tradición oral*. Valladolid: Ámbito.
- LÜTHI, Max (2018) (1947): *La fiaba popolare europea*. Milano: Mursia.
- MARIOTTI, Martine (1990): *Marie Nicolas, Conteuse en Champsaur*. Ais de Provença: Édisud/CNRS.
- MONJO, Joan-Lluís (2022): *El patrimoni rondallístic de Tàrbena (Marina Baixa). Recopilació, classificació i estudi*. Tesi doctoral. Universitat d'Alacant.
- ORIOI, Carme (2002): *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*. Valls: Cossetània.
- ORIOI, Carme (2016): *Estudis de literatura popular. Història i mètodes*. Barcelona / Palma: Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- POGGIO BRACCIOLINI, Giovanni F. (1978): *Llibre de facècies*. Palma: Moll.
- RondCat: cercador de la rondalla catalana*. Arxiu de Folklore. Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili <<http://rondcat.arxiudefolklore.cat/>> [data de consulta: novembre de 2023]
- SÁNDOR, István (1967): «The dramaturgy of tale-telling». *Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae* núm. 16: 305-338.
- SANFILIPPO, Marina (2017): «'Nca, Signuri, si riccunta di Agatuzza: Agata Messia y otras narradoras sicilianas en las recopilaciones de Giuseppe Pitrè». *Estudis de Literatura Oral Popular / Studies in Oral Folk Literature* núm. 6: 75-96. DOI: <https://doi.org/10.17345/elop201775-96>.
- TEMPORAL, Josep (2014a): *Rondalla meravellosa i filosofia. Una fonamentació antropològica*. Manacor: Món de llibres.
- TEMPORAL, Josep (2014b): «Notes programàtiques per a una valoració pedagògica de l'heroïna de la rondalla meravellosa». Dins Alexandre BATALLER; Margalida COLL (eds.): *Literatura oral i educació. Simbiosi i complicitats*. Barcelona: Grup d'Estudis Etnopoètics/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 177-186.
- TENÈZE, Marie-Louise (2004): *Les contes merveilleux français, étude de leurs organisations narratives*. Paris: Maisonneuve et Larose.
- UTHER, Hans-Jörg (2011): *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*, 3 vols. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- VALRIU, Caterina (2008a): *Paraula viva. Articles sobre literatura oral*. Barcelona/Palma: Universitat de les Illes Balears/Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VALRIU, Caterina (2008b): «N'Espirafocs i Maria Entaulada: dues heroïnes entre Mallorca i l'Alguer». Dins Joan BORJA; Joan ARMANGUÉ (eds.): *Folklore i Romanticisme. Els estudis etnopoètics de la Renaixença*. Dolianova: Grafica del Parteeolla, p. 99-107.
- VERDÚ, Jordi R. (2001): *A la vora de la llar*. Alcoi: Marfil.

VERDÚ, Jordi R. (2006): *Una nit prop del foc*. Alcoi: Marfil.

VERDÚ, Jordi R. (2014): *Això era una volta...* Catarroja: Perifèric.

VERDÚ, Jordi R. (2015): *El buscador de contes*. Alzira: Bromera.

VERDÚ, Jordi R. (2017): *I conte contat...* Catarroja: Perifèric.

VERDÚ, Jordi R. (2018): *Contalles de iaies i iaies*. Picanya: El Bullent.

VERDÚ, Jordi R. (2020): *Contes a la fresca*. Altea: Aila.

VILLALBA, Laura (2014): «Adelaida Ferré i Gomis, folklorista. Edició. Catalogació i estudi del seu corpus rondallístic». Tesi doctoral, Universitat Rovira i Virgili.